

Tilastolliset menetelmät

Ilkka Mellin

Teknillinen korkeakoulu, Matematiikan laboratorio

Esipuhe

Tämä moniste antaa perustiedot **tilastollisista menetelmistä** ja niiden soveltamisesta.

Moniste perustuu Teknillisessä korkeakoulussa pitämiini *sovelletun todennäköisyyslaskennan* ja *tilastollisen analyysin perusteiden* kurssien luentoihin sekä osittain myös *ennustamisen ja aikasarja-analyysin* ja *koesuunnittelun ja tilastollisten mallien* kurssien luentoihin, mikä tietysti lyö leimansa monisteessa käsiteltävään materiaaliin.

Moniste jakautuu viiteen osaan: Osa 1 muodostaa *johdannon* monisteen pääosalle, jossa käsitellään *otoksia, otosjakaumia, estimointia, testausta* sekä *regressio-* ja *varianssianalyysia*. Osassa 1 esitellään lyhyesti kirjoittajan näkemykset siitä, *mitä tilastotiede on tieteenalana* sekä käsitellään *tilastollisen aineiston keräämistä ja mittaamista* sekä *tilastollisten aineistojen kuvaamista*. Osassa 2 tarkastellaan *satunnaisotoksia* sekä *otosjakaumia* ja tilastollisten mallien parametrien *estimointia*. Osa 3 on omistettu *tilastollisille testeille*. Monisteen kaksi viimeistä osaa, osat 4 ja 5, käsittelevät *kaksiulotteisten tilastollisten aineistojen kuvaamista, korrelaatiota* sekä *regressio-* ja *varianssianalyysia*.

Se, että käsillä oleva teos on perusopetuksen moniste näkyy siinä, että teoksessa ei käytetä mittateoreettista lähestymistapaa. Lisäksi kaikkein vaativimmat matemaattiset tulokset on jätetty perustelematta. Monisteessa perustellaan kuitenkin useimpien tilastotieteen kurssien tarpeiden kannalta varmasti aivan riittävä osa sellaista tuloksista, joissa ei tarvita riippuvien havaintojen tai multinormaalijakauman ja sen neliömuotojen jakaumien teoriaa.

Tavoitteenani on ollut ja on tuottaa verkkojakeleluun sellaista todennäköisyyslaskennan ja tilastotieteen oppimateriaalia, mikä mahdollistaa itseopiskelun. Lukijasta saattaa tuntua, että monisteessa on tähän tavoitteeseen nähden kovin vähän esimerkkejä – monisteessa ei ole esimerkkejä kuin aivan keskeisimpien teorian kohtien havainnollistamiseksi. Perusteluna tälle ratkaisulle on se, että monisteen materiaalia täydentävät ja rikastavat verkossa julkaistut harjoitustehtäväkokoelmat ratkaisuosineen. Tilastotieteen opettajien kannattaa huomata myös se, että käsillä olevaan materiaaliin liittyvät luentokalvot ovat saatavilla verkossa.

Käsillä olevaan monisteeseen liittyy kiinteästi opetusmoniste **Todennäköisyyslaskenta** sekä kaava- ja taulukkokokoelmat **Todennäköisyyslaskenta: Kaavat, Tilastolliset menetelmät: Kaavat** sekä **Tilastolliset taulukot**, jotka kaikki ovat myös saatavilla verkossa.

Kesällä 2006

Ilkka Mellin

Tilastolliset menetelmät

Tilastolliset menetelmät: Johdanto

1. Tilastotiede tieteenalana
2. Tilastollisten aineistojen kerääminen ja mittaaminen
3. Tilastollisten aineistojen kuvaaminen

Otokset, otosjakaumat ja estimointi

4. Otokset ja otosjakaumat
5. Estimointi
6. Estimointimenetelmät
7. Väliestimointi

Tilastolliset testit

8. Tilastollinen testaus
9. Testejä suhteasteikollisille muuttujille
10. Testejä järjestysasteikollisille muuttujille
11. Testejä laatueroasteikollisille muuttujille
12. Yhteensopivuuden, homogeenisuuden ja riippumattomuuden testaaminen

Lineaarinen regressioanalyysi

13. Tilastollinen riippuvuus ja korrelaatio
14. Johdatus regressioanalyysiin
15. Yhden selittäjän lineaarinen regressiomalli
16. Yleinen lineaarinen malli
17. Regressiomallin valinta
18. Regressiodiagnostiikka
19. Erityiskysymyksiä yleisen lineaarisen mallin soveltamisessa

Varianssianalyysi

20. Yksisuuntainen varianssianalyysi
21. Kaksisuuntainen varianssianalyysi
22. Kolmi- ja useampisuuntainen varianssianalyysi

Sisällys

Tilastolliset menetelmät: Johdanto	1
1. TILASTOTIEDE TIETEENALANA	5
1.1. MITÄ TILASTOTIEDE ON?	6
MITÄ TILASTOTIEDE EI OLE?	6
MITÄ TILASTOTIEDE ON?	6
SATUNNAISILMIÖT JA TODENNÄKÖISYyslASKENTA	6
TILASTOLLISEN TUTKIMUSAINeISTON KERÄÄMINEN SATUNNAISILMIÖNÄ	7
TEOREETTINEN JA SOVELTAVA TILASTOTIEDE	8
KUVAILEVA TILASTOTIEDE JA TILASTOLLINEN PÄÄTTELY	8
TILASTOTIETEEN OSA-ALUEITA	8
TILASTOTIETEEN REUNA-ALUEITA	9
1.2. TILASTOTIETEEN SOVELLUSKOhteET	9
TILASTOTIETEELLÄ ON MONTA NIMEÄ	10
TILASTOTIEDE JA TILASTOT	10
TILASTOTIEDE, TILASTOT JA YHTEISKUNTA	11
ESIMERKKEJÄ TILASTOLLISISTA TUTKIMUSASETelmISTA	11
2. TILASTOLLISet AINEISTOT, NIIDEN KERÄÄMINEN JA MITTAAMINEN	15
2.1. TILASTOLLISet AINEISTOT JA NIIDEN TODENNÄKÖISYysMALLIT	16
TILASTOLLISet AINEISTOT	16
TILASTOLLISet TUTKIMUSASETelmAT	16
TILASTOLLISet MALLIT	16
TILASTOLLISten AINEISTOJEN KERÄÄMINEN	16
2.2. TILASTOLLISet KOKEET	17
KOEASETelmAT	17
KONTROLLOIDUT KOKEET	17
KONTROLLOIDUT KOKEET: KOMMENTTEJA	18
SATUNNAISTAMINEN	18
2.3. SUORAT HAVAINNOT	19
SUORAT HAVAINNOT: KOMMENTTEJA	19
2.4. KOKONAISTUTKIMUS	19
2.5. OTANTATUTKIMUS	19
OTANTAMENETelmiÄ	20
YKSINKERTAINEN SATUNNAISOTANTA	20
SYSTEMAATTINEN OTANTA	20
OSITETTU OTANTA	21
RYVÄSOTANTA	21
MONIASTEINEN OTANTA	21
2.6. SATUNNAISTAMISEN MERKITYS TILASTOLLISten AINEISTOJEN KERÄÄMISessä	21
2.7. MITTAAMINEN, MITTA-ASTEIKOT JA TILASTOLLISet MUUTTUJAT	22
MITTARIN VALIDITEETTI JA TARKKUUS	22
MITTA-ASTEIKOT	22
KVALITATIIVISet JA KVANTITATIIVISet MUUTTUJAT	23
DISKREETIT JA JATKUVAT MUUTTUJAT	23
TILASTOLLISten MUUTTUJIEen MITTA-ASTEIKOT JA TILASTOLLISet MENETelmÄT	23
3. TILASTOLLISten AINEISTOJEN KUVAAMINEN	24
3.1. TILASTOLLISet AINEISTOT	25

3.2. HAVAINTOARVOJEN JAKAUMA	25
FREKVENSIT JA FREKVENSIIEN JAKAUMA	26
PYLVÄSDIAGRAMMI	26
PYLVÄSDIAGRAMMIN PIIRTÄMINEN	26
LUOKKAFREKVENSIT JA LUOKKAFREKVENSIIEN JAKAUMA	27
HISTOGRAMMI	28
HISTOGRAMMIN PIIRTÄMINEN	28
MITTA-ASTEIKOT JA HAVAINTOARVOJEN JAKAUMAN KUVAAMINEN	29
3.3. TUNNUSLUVUT	30
TUNNUSLUVUT JA MITTA-ASTEIKOT	30
3.4. SUHDEASTEIKOLLISTEN MUUTTUJEN TUNNUSLUVUT	31
ARITMEETTINEN KESKIARVO	31
LUOKITELLUN AINEISTON ARITMEETTINEN KESKIARVO	32
ARITMEETTINEN KESKIARVO HAVAINTOARVOJEN JAKAUMAN KUVAAJANA	32
VARIANSSI	33
ARITMEETTISEN KESKIARVON JA VARIANSSI LASKEMINEN	34
KESKIHAJONTA	35
VARIANSSI JA KESKIHAJONTA HAVAINTOARVOJEN JAKAUMAN KUVAAJANA	36
STANDARDINTI	36
TILASTOLLINEN ETÄISYYS	36
ORIGOMOMENTIT	36
KESKUSMOMENTIT	37
VINOUS	37
HUIPUKKUUS	38
HARMONINEN KESKIARVO	39
GEOMETRINEN KESKIARVO	40
ARITMEETTINEN, HARMONINEN JA GEOMETRINEN KESKIARVO	41
3.5. JÄRJESTYSASTEIKOLLISTEN MUUTTUJEN TUNNUSLUVUT	41
JÄRJESTYSTUNNUSLUVUT	41
MINIMI, MAKSIMI, VAIHTELUVÄLI	41
PROSENTTIPISTEET	42
MEDIAANI	42
MEDIAANI HAVAINTOARVOJEN JAKAUMAN KUVAAJANA	43
MEDIAANI, ARITMEETTINEN KESKIARVO JA VINOUS	43
LUOKITELLUN AINEISTON MEDIAANI	44
KVARTIILIT	45
KVARTIILIT, KVARTIILIVÄLI, KVARTIILIPOIKKEAMA	45
BOX-WHISKER-KUVIO	45
3.6. LAATUEROASTEIKOLLISTEN MUUTTUJEN TUNNUSLUVUT	47
FREKVENSSI	47
MOODI	47
LUOKITELLUN AINEISTON MOODI	47
MOODI HAVAINTOARVOJEN JAKAUMAN KUVAAJANA	48
MOODI, MEDIAANI, ARITMEETTINEN KESKIARVO JA VINOUS	48

Otokset, otosjakaumat, estimointi **51**

4. OTOKSET JA OTOSJAKAUMAT	57
4.1. SATUNNAISOTOS	58
TILASTOLLISET AINEISTOT	58
TILASTOLLISET MALLIT	58
SATUNNAISOTANTA	58
SATUNNAISOTOKSEN TILASTOLLINEN MALLI	59
4.2. OTOSTUNNUSLUVUT JA OTOSJAKAUMAT	59
OTOSTUNNUSLUVUT	59
OTOSJAKAUMA	60
OTOSJAKAUMAT: ESIMERKKEJÄ	60

4.3.	ARITMEETTISEN KESKIJÄRVON JA OTOSVARIANSSIN OTOSJAKAUMAT	60
	ARITMEETTINEN KESKIJÄRVO JA OTOSVARIANSSI	60
	ARITMEETTISEN KESKIJÄRVON ODOTUSARVO JA VARIANSSI	61
	ARITMEETTISEN KESKIJÄRVON OTOSJAKAUMA: KÄYTTÄYTYMINEN OTOSKOON KASVAESSA	62
	ARITMEETTISEN KESKIJÄRVON OTOSJAKAUMA: NORMAALIJAKAUTUNUT OTOS	62
	ARITMEETTISEN KESKIJÄRVON OTOSJAKAUMA: ASYMPTOOTINEN JAKAUMA	62
	STANDARDOIDUN ARITMEETTISEN KESKIJÄRVON OTOSJAKAUMA: ODOTUSARVO JA VARIANSSI	63
	STANDARDOIDUN ARITMEETTISEN KESKIJÄRVON OTOSJAKAUMA: NORMAALIJAKAUTUNUT OTOS	63
	STANDARDOIDUN ARITMEETTISEN KESKIJÄRVON OTOSJAKAUMA: ASYMPTOOTINEN JAKAUMA	63
	ARITMEETTISEN KESKIJÄRVON OTOSJAKAUMA: KOMMENTTEJA	64
	OTOSVARIANSSIN ODOTUSARVO JA VARIANSSI	64
	OTOSVARIANSSIN OTOSJAKAUMA: NORMAALIJAKAUTUNUT OTOS	64
	OTOSVARIANSSIN OTOSJAKAUMA: KOMMENTTEJA	67
	ARITMEETTISEN KESKIJÄRVON JA OTOSVARIANSSIN RIIPPUMATTOMUUS JA OTOSJAKAUMAT: NORMAALIJAKAUTUNUT OTOS	67
4.4.	SUHTEELLISEN FREKVENSSIN OTOSJAKAUMA	71
	FREKVENSSI JA SUHTEELLINEN FREKVENSSI	71
	FREKVENSSIN ODOTUSARVO, VARIANSSI JA OTOSJAKAUMA	72
	SUHTEELLISEN FREKVENSSIN ODOTUSARVO JA VARIANSSI	72
	SUHTEELLISEN FREKVENSSIN OTOSJAKAUMA: KÄYTTÄYTYMINEN OTOSKOON KASVAESSA	72
	SUHTEELLISEN FREKVENSSIN OTOSJAKAUMA: ASYMPTOOTINEN JAKAUMA	73
5.	ESTIMOINTI	74
5.1.	TODENNÄKÖISYYSJAKAUMAN PARAMETRIT JA NIIDEN ESTIMOINTI	75
	TILASTOLLISET AINEISTOT	75
	TILASTOLLISET MALLIT	75
	SATUNNAISOTANTA	75
	SATUNNAISOTOS	76
	ESTIMAATTORIT JA ESTIMAATIT	76
	ESTIMAATTORIN OTOSJAKAUMA	77
	ESTIMAATTOREIDEN JOHTAMINEN	77
	PISTE-ESTIMOINTI JA VÄLIESTIMOINTI	77
5.2.	HYVÄN ESTIMAATTORIN OMINAISUUKSIA	77
	TYHJENTÄVYYS	78
	HARHATTOMUUS	78
	ESTIMAATTORIN HARHA	78
	ESTIMAATTORIN KESKINELIÖVIRHE	78
	TEHOKKUUS	79
	TÄYSTEHOKKUUS ELI MINIMIVARIANSSISUUS	79
	TARKENTUVUUS	80
6.	ESTIMOINTIMENETELMÄT	81
6.1.	ESTIMOINTI	82
	SATUNNAISOTOS	82
	ESTIMAATTORI JA ESTIMAATTI	82
	ESTIMAATTOREIDEN JOHTAMINEN	82
6.2.	SUURIMMAN USKOTTAVUUDEN MENETELMÄ	82
	USKOTTAVUUSFUNKTIO	82
	SUURIMMAN USKOTTAVUUDEN ESTIMAATTORI	83
	SUURIMMAN USKOTTAVUUDEN ESTIMAATTORIN MÄÄRÄÄMINEN	84
	LOGARITMINEN USKOTTAVUUSFUNKTIO	84

	SUURIMMAN USKOTTAVUUDEN ESTIMAATTORIN ASYMPTOOTTISET OMINAISUUDET	85
6.3.	NORMAALIJAKAUMAN PARAMETRIEN SUURIMMAN USKOTTAVUUDEN ESTIMOINTI	85
	SU-ESTIMAATTOREIDEN JOHTO	85
	SU-ESTIMAATTOREIDEN OMINAISUUDET	87
6.4.	EKSPONENTTIJAKAUMAN PARAMETRIEN SUURIMMAN USKOTTAVUUDEN ESTIMOINTI	87
	SU-ESTIMAATTORIN JOHTO	88
6.5.	BERNOULLI-JAKAUMAN PARAMETRIEN SUURIMMAN USKOTTAVUUDEN ESTIMOINTI	89
	SU-ESTIMAATTORIN JOHTO	89
	SU-ESTIMAATTORIN OMINAISUUDET	90
6.6.	MOMENTTIMENETELMÄ	91
	SATUNNAISOTOS	91
	MOMENTIT	91
	MOMENTTIESTIMAATTOREIDEN MÄÄRÄÄMINEN	92
	MOMENTTIMENETELMÄ VS SUURIMMAN USKOTTAVUUDEN MENETELMÄ	92
6.7.	NORMAALIJAKAUMAN PARAMETRIEN MOMENTTIESTIMOINTI	92
	MM-ESTIMAATTOREIDEN JOHTO	93
6.8.	EKSPONENTTIJAKAUMAN PARAMETRIEN MOMENTTIESTIMOINTI	94
	MM-ESTIMAATTORIN JOHTO	94
6.9.	BERNOULLI-JAKAUMAN PARAMETRIEN MOMENTTIESTIMOINTI	95
	MM-ESTIMAATTORIN JOHTO	95
7.	VÄLIESTIMOINTI	97
7.1.	TODENNÄKÖISYYSJAKAUMAN PARAMETRIT JA NIIDEN ESTIMOINTI	98
	SATUNNAISOTOS	98
	ESTIMAATTORI JA ESTIMAATTI	98
	ESTIMAATTOREIDEN JOHTAMINEN	98
	PISTE-ESTIMOINTI JA VÄLIESTIMOINTI	98
7.2.	LUOTTAMUSVÄLIT	99
	LUOTTAMUSVÄLIN MÄÄRÄÄMINEN	99
	LUOTTAMUSTASON JA -VÄLIN FREKVENSSITULKINTA	100
	JOHTOPÄÄTÖKSET LUOTTAMUSVÄLISTÄ	100
	LUOTTAMUSVÄLIT: ESIMERKKEJÄ	101
7.3.	NORMAALIJAKAUMAN ODOTUSARVON LUOTTAMUSVÄLI, KUN JAKAUMAN VARIANSSI ON TUNNETTU	101
	OTOS NORMAALIJAKAUMASTA	101
	NORMAALIJAKAUMAN PARAMETRIEN ESTIMOINTI	101
	ODOTUSARVON LUOTTAMUSVÄLIN KONSTRUOINTI	101
	LUOTTAMUSVÄLIN OMINAISUUDET	104
	LUOTTAMUSVÄLIN FREKVENSSITULKINTA	104
	JOHTOPÄÄTÖKSET LUOTTAMUSVÄLISTÄ	104
	VAATIMUKSET LUOTTAMUSVÄLILLE	105
	OTOSKON MÄÄRÄÄMINEN	105
7.4.	NORMAALIJAKAUMAN ODOTUSARVON LUOTTAMUSVÄLI, KUN JAKAUMAN VARIANSSI ON TUNTEMATON	105
	OTOS NORMAALIJAKAUMASTA	105
	NORMAALIJAKAUMAN PARAMETRIEN ESTIMOINTI	105
	ODOTUSARVON LUOTTAMUSVÄLIN KONSTRUOINTI	106
	LUOTTAMUSVÄLIN OMINAISUUDET	109
	LUOTTAMUSVÄLIN FREKVENSSITULKINTA	109
	JOHTOPÄÄTÖKSET LUOTTAMUSVÄLISTÄ	109
	VAATIMUKSET LUOTTAMUSVÄLILLE	110
	OTOSKON MÄÄRÄÄMINEN	110
	NORMAALIJAKAUMAN ODOTUSARVON LUOTTAMUSVÄLIN MÄÄRÄÄMINEN: ESIMERKKI	110

7.5. NORMAALIJAKAUMAN VARIANSSIN LUOTTAMUSVÄLI	112
OTOS NORMAALIJAKAUMASTA	112
NORMAALIJAKAUMAN PARAMETRIEN ESTIMOINTI	113
VARIANSSIN LUOTTAMUSVÄLIN KONSTRUOINTI	113
LUOTTAMUSVÄLIN OMINAISUUDET	115
LUOTTAMUSVÄLIN FREKVENSSITULKINTA	115
JOHTOPÄÄTÖKSET LUOTTAMUSVÄLISTÄ	116
VAATIMUKSET LUOTTAMUSVÄLILLE	116
7.6. BERNOULLI-JAKAUMAN ODOTUSARVON LUOTTAMUSVÄLI	116
BERNOULLI-JAKAUMA	116
OTOS BERNOULLI-JAKAUMASTA	116
BERNOULLI-JAKAUMAN ODOTUSARVOPARAMETRIN ESTIMOINTI	117
BERNOULLI-JAKAUMAN ODOTUSARVOPARAMETRIN LUOTTAMUSVÄLI	117
LUOTTAMUSVÄLIN OMINAISUUDET	120
LUOTTAMUSVÄLIN FREKVENSSITULKINTA	120
JOHTOPÄÄTÖKSET LUOTTAMUSVÄLISTÄ	120
VAATIMUKSET LUOTTAMUSVÄLILLE	121
OTOSKOON MÄÄRÄÄMINEN	121

Tilastolliset testit **123**

8. TILASTOLLINEN TESTAUS	129
8.1. TILASTOLLISEN TESTAUKSEN IDEA	130
TILASTOLLISEN TESTAUKSEN LÄHTÖKOHTA	130
SATUNNAISOTOS	130
8.2. TILASTOLLISET HYPOTEESIT	131
YLEINEN HYPOTEESI	131
NOLLAHYPOTEESI	131
VAIHTOEHTOINEN HYPOTEESI	132
8.3. TILASTOLLISET TESTIT JA TESTISUUREET	132
TESTI	132
TESTISUURE	132
8.4. VIRHEET TESTAUKSESSA	133
HYLKÄYSVIRHE	133
HYVÄKSYMISVIRHE	133
TESTIN VOIMAKKUUS	133
1. JA 2. LAJIN VIRHEET	133
TESTIN TULOS JA MAAILMAN TILAT	134
TESTIN HYLKÄYS- JA HYVÄKSYMISALUEET	134
8.5. MERKITSEVYYSTASO JA TESTIN HYLKÄYSALUE	134
MERKITSEVYYSTASO	134
MERKITSEVYYSTASON FREKVENSSITULKINTA	135
TAVANOMAISET MERKITSEVYYSTASOT	135
HYLKÄYSALUEEN MÄÄRÄÄMINEN YKSIKERTAISISSA TESTAUSASETELMISSA	135
8.6. TESTIN P-ARVO	137
P-ARVO	137
P-ARVON FREKVENSSITULKINTA	137
P-ARVO JA TESTI PÄÄTÖSSÄÄNTÖNÄ	138
P-ARVON MÄÄRÄÄMINEN YKSIKERTAISISSA TESTAUSASETELMISSA	138
8.7. TESTIN SUORITTAMINEN	139
TESTIN SUORITTAMINEN MERKITSEVYYSTASON VALINTAAN PERUSTUVISSA TESTAUSASETELMISSA	139
TESTIN SUORITTAMINEN P-ARVON VALINTAAN PERUSTUVISSA TESTAUSASETELMISSA	140
8.8. NORMAALIJAKAUMAN PARAMETREJA KOSKEVAT TESTIT: ESIMERKKI	140
TESTAUSASETELMA	140
HAVAINNOT	141

	TESTAUSASETELMAA KOSKEVAT HYPOTEEESIT _____	142
	χ^2 -TESTI VARIANSSILLE _____	143
	t-TESTI ODOTUSARVOLLE _____	146
8.9.	TILASTOLLISET TESTIT JA HAVAINTOJEN MITTA-ASTEIKOILLISET OMINAISUUDET _____	150
9.	TESTEJÄ SUHDEASTEIKOLLISILLE MUUTTUJILLE _____	152
9.1.	SUHDEASTEIKOLLISTEN MUUTTUJIEN TESTIT _____	153
9.2.	YHDEN OTOKSEN t-TESTI ODOTUSARVOLLE _____	154
	TESTAUSASETELMA YHDEN OTOKSEN T-TESTISSÄ _____	154
	HYPOTEEESIT YHDEN OTOKSEN t-TESTISSÄ _____	154
	PARAMETRIEN ESTIMOINTI YHDEN OTOKSEN t-TESTISSÄ _____	154
	TESTISUURE JA SEN JAKAUMA YHDEN OTOKSEN t-TESTISSÄ _____	155
	HYLKÄYSALUEEN MÄÄRÄÄMINEN YHDEN OTOKSEN t-TESTISSÄ _____	156
	P-ARVON MÄÄRÄÄMINEN YHDEN OTOKSEN t-TESTISSÄ _____	157
	NORMAALISUUSOLETUKSEN MERKITYS YHDEN OTOKSEN t-TESTISSÄ _____	157
	YHDEN OTOKSEN t-TESTIN HYVÄKSYMISVIRHEEN TODENNÄKÖISYYS JA VOIMAKKUUS _____	158
9.3.	KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTI A ODOTUSARVOILLE: YLEINEN TAPAUS _____	160
	TESTAUSASETELMA KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ A _____	160
	HYPOTEEESIT KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ A _____	161
	PARAMETRIEN ESTIMOINTI KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ A _____	161
	TESTISUURE JA SEN JAKAUMA KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ A _____	162
	HYLKÄYSALUEEN MÄÄRÄÄMINEN KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ A _____	163
	P-ARVON MÄÄRÄÄMINEN KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ A _____	164
	NORMAALISUUSOLETUKSEN MERKITYS KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ A _____	165
9.4.	KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTI B ODOTUSARVOILLE: YHTÄ SUURTEN VARIANSSIEN TAPAUS _____	165
	TESTAUSASETELMA KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ B _____	165
	HYPOTEEESIT KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ B _____	166
	PARAMETRIEN ESTIMOINTI KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ B _____	167
	TESTISUURE JA SEN JAKAUMA KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ B _____	167
	HYLKÄYSALUEEN MÄÄRÄÄMINEN KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ B _____	169
	P-ARVON MÄÄRÄÄMINEN KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ B _____	169
	NORMAALISUUSOLETUKSEN MERKITYS KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN t-TESTISSÄ B _____	169
9.5.	t-TESTI PARIVERTAILUILLE _____	169
	PARIVERTAILUASETELMA _____	169
	TESTAUSASETELMA t-TESTISSÄ PARIVERTAILUILLE _____	169
	HYPOTEEESIT t-TESTISSÄ PARIVERTAILUILLE _____	170
	PARAMETRIEN ESTIMOINTI t-TESTISSÄ PARIVERTAILUILLE _____	170
	TESTISUURE JA SEN JAKAUMA t-TESTISSÄ PARIVERTAILUILLE _____	170
	HYLKÄYSALUEEN MÄÄRÄÄMINEN t-TESTISSÄ PARIVERTAILUILLE _____	172
	P-ARVON MÄÄRÄÄMINEN T-TESTISSÄ PARIVERTAILUILLE _____	172
	NORMAALISUUSOLETUKSEN MERKITYS t-TESTISSÄ PARIVERTAILUILLE _____	172
9.6.	YHDEN OTOKSEN χ^2-TESTI VARIANSSILLE _____	172
	TESTAUSASETELMA YHDEN OTOKSEN TESTISSÄ VARIANSSILLE _____	172
	HYPOTEEESIT YHDEN OTOKSEN χ^2 -TESTISSÄ VARIANSSILLE _____	172
	PARAMETRIEN ESTIMOINTI YHDEN χ^2 -TESTISSÄ VARIANSSILLE _____	173
	TESTISUURE JA SEN JAKAUMA YHDEN OTOKSEN χ^2 -TESTISSÄ VARIANSSILLE _____	173
	HYLKÄYSALUEEN MÄÄRÄÄMINEN YHDEN OTOKSEN χ^2 -TESTISSÄ VARIANSSILLE _____	174
	P-ARVON MÄÄRÄÄMINEN YHDEN OTOKSEN χ^2 -TESTISSÄ VARIANSSILLE _____	175

	NORMAALISUUSOLETUKSEN MERKITYS YHDEN OTOKSEN χ^2 -TESTISSÄ VARIANSSELLE	176
9.7.	KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN F- TESTI VARIANSSELLE	176
	TESTAUSASETELMA KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN F-TESTISSÄ VARIANSSELLE	176
	HYPOTEESIT KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN F-TESTISSÄ VARIANSSELLE	177
	PARAMETRIEN ESTIMOINTI KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN F-TESTISSÄ VARIANSSELLE	177
	TESTISUURE JA SEN JAKAUMA KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN F-TESTISSÄ VARIANSSELLE	177
	HYLKÄYSALUEEN MÄÄRÄÄMINEN KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN F-TESTISSÄ VARIANSSELLE	179
	P-ARVON MÄÄRÄÄMINEN KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN F-TESTISSÄ VARIANSSELLE	180
	NORMAALISUUSOLETUKSEN MERKITYS KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN F-TESTISSÄ VARIANSSELLE	181
10.	TESTEJÄ JÄRJESTYSASTEIKOLLISILLE MUUTTUJILLE	182
10.1.	JÄRJESTYSASTEIKOLLISTEN MUUTTUJIEN TESTIT	183
10.2.	MERKKITESTI	183
	TESTISUUREET S- JA S+	183
	TESTISUUREIDEN S- JA S+ OMINAISUUDET	184
	EKSAKTI MERKKITESTI	184
	STANDARDOITU MERKKITESTISUURE JA SEN ASYMPTOOTTINEN JAKAUMA	184
	KOMMENTTEJA	185
	MERKKITESTI JA PARIVERTAILUASETELMAT	185
10.3.	WILCOXONIN RANKITESTI	185
	TESTISUUREET W- JA W+	186
	TESTISUUREIDEN W- JA W+ OMINAISUUDET	186
	EKSAKTI WILCOXONIN RANKITESTI	187
	STANDARDOITU W-TESTISUURE JA SEN ASYMPTOOTTINEN JAKAUMA	187
	KOMMENTTEJA	188
	WILCOXONIN RANKITESTI JA PARIVERTAILUASETELMAT	188
10.4.	MANNIN JA WHITNEYN TESTI	188
	HYPOTEESIT	189
	MANNIN JA WHITNEYN TESTIN IDEA	189
	TESTISUURE U1 – MUOTO 1	189
	TESTISUURE U1 – MUOTO 2	189
	TESTISUUREEN U1 OMINAISUUDET	190
	TESTISUURE U2 – MUOTO 1	190
	TESTISUURE U2 – MUOTO 2	190
	TESTISUUREEN U2 OMINAISUUDET	190
	TESTISUUREIDEN U1 JA U2 OMINAISUUDET	191
	STANDARDOITU U1-TESTISUURE JA SEN ASYMPTOOTTINEN JAKAUMA	191
	STANDARDOITU U2-TESTISUURE JA SEN ASYMPTOOTTINEN JAKAUMA	191
	KOMMENTTEJA	192
10.5.	WILCOXONIN RANKISUMMATESTI	192
	MANNIN JA WHITNEYN TESTI JA WILCOXONIN RANKISUMMATESTI	192
	TESTISUURE T1	192
	TESTISUURE T2	192
	TESTISUUREIDEN T1 JA T2 OMINAISUUDET	192
	STANDARDOITU T1-TESTISUURE JA SEN ASYMPTOOTTINEN JAKAUMA	193
	STANDARDOITU T2-TESTISUURE JA SEN ASYMPTOOTTINEN JAKAUMA	193
11.	TESTEJÄ LAATUEROASTEIKOLLISILLE MUUTTUJILLE	194
11.1.	LAATUEROASTEIKOLLISTEN MUUTTUJIEN TESTIT	195
11.2.	TESTI SUHTEELLISELLE OSUDELLE	195

TESTAUSASETELMA TESTISSÄ SUHTEELLISILLE OSUUDELLE	195
HYPOTEESIT TESTISSÄ SUHTEELLISILLE OSUUDELLE	196
PARAMETRIEN ESTIMOINTI TESTISSÄ SUHTEELLISILLE OSUUDELLE	196
TESTISUURE JA SEN JAKAUMA TESTISSÄ SUHTEELLISILLE OSUUDELLE	196
HYLKÄYSALUEEN MÄÄRÄÄMINEN TESTISSÄ SUHTEELLISILLE OSUUDELLE	198
P-ARVON MÄÄRÄÄMINEN TESTISSÄ SUHTEELLISILLE OSUUDELLE	199
11.3. SUHTEELLISTEN OSUUKSIEN VERTAILUTESTI	199
TESTAUSASETELMA SUHTEELLISTEN OSUUKSIEN VERTAILUTESTISSÄ	199
HYPOTEESIT SUHTEELLISTEN OSUUKSIEN VERTAILUTESTISSÄ	200
PARAMETRIEN ESTIMOINTI SUHTEELLISTEN OSUUKSIEN VERTAILUTESTISSÄ	200
TESTISUURE SUHTEELLISTEN OSUUKSIEN VERTAILUTESTISSÄ	201
HYLKÄYSALUEEN MÄÄRÄÄMINEN SUHTEELLISTEN OSUUKSIEN VERTAILUTESTISSÄ	203
P-ARVON MÄÄRÄÄMINEN SUHTEELLISTEN OSUUKSIEN VERTAILUTESTISSÄ	204
12. YHTEENSOPIVUUDEN, HOMOGEENISUUDEN JA RIIPPUMATTOMUUDEN TESTAAMINEN	205
12.1. JAKAUMAOLETUKSIEN TESTAUS	206
12.2. YHTEENSOPIVUUDEN TESTAAMINEN	206
TESTAUSASETELMA χ^2 -YHTEENSOPIVUUSTESTISSÄ	206
HYPOTEESIT χ^2 -YHTEENSOPIVUUSTESTISSÄ	207
HAVAITUT LUOKKAFREKVENSSEIT	207
ODOTETUT LUOKKAFREKVENSSEIT	208
TESTISUURE JA SEN JAKAUMA χ^2 -YHTEENSOPIVUUSTESTISSÄ	209
χ^2 -YHTEENSOPIVUUSTESTI: SOVELLUS	211
12.3. HOMOGEENISUUDEN TESTAAMINEN	215
TESTAUSASETELMA χ^2 -HOMOGEENISUUSTESTISSÄ	215
χ^2 -HOMOGEENISUUSTESTIN SUORITTAMINEN	215
HYPOTEESIT χ^2 -HOMOGEENISUUSTESTISSÄ	216
HAVAITUT FREKVENSSEIT	216
NOLLAHYPOTEESIN TULKINTA χ^2 -HOMOGEENISUUSTESTISSÄ	217
ODOTETTUJEN FREKVENSSEIEN MÄÄRÄÄMINEN	217
TESTISUURE JA SEN JAKAUMA χ^2 -HOMOGEENISUUSTESTISSÄ	219
12.4. RIIPPUMATTOMUUDEN TESTAAMINEN	220
TESTAUSASETELMA χ^2 -RIIPPUMATTOMUUSTESTISSÄ	220
χ^2 -RIIPPUMATTOMUUSTESTIN SUORITTAMINEN	220
HYPOTEESIT χ^2 -RIIPPUMATTOMUUSTESTISSÄ	221
HAVAITUT FREKVENSSEIT	221
NOLLAHYPOTEESIN TULKINTA χ^2 -RIIPPUMATTOMUUSTESTISSÄ	222
ODOTETTUJEN FREKVENSSEIEN MÄÄRÄÄMINEN	222
TESTISUURE JA SEN JAKAUMA χ^2 -RIIPPUMATTOMUUSTESTISSÄ	224
12.5. χ^2-HOMOGEENISUUSTESTI JA χ^2-RIIPPUMATTOMUUSTESTI	225
12.6. NORMAALISUUDEN TESTAAMINEN	226
BOWMANIN JA SHENTONIN TESTI NORMAALISUUDELLE	226
TODENNÄKÖISYYSJAKAUMAN VINOUS JA HUIPUKCUUS	226
HAVAINTOJEN JAKAUMAN VINOUS JA HUIPUKCUUS	227
HYPOTEESIT	228
BOWMANIN JA SHENTONIN TESTI	228
RANKIT PLOT -KUVIO SEKÄ WILKIN JA SHAPIRON TESTI NORMAALISUUDELLE	228
RANKIT PLOT -KUVIO JA WILKIN JA SHAPIRON TESTI: SOVELLUS	229
Lineaarinen regressioanalyysi	231
13. TILASTOLLINEN RIIPPUVUUS JA KORRELAATIO	239
13.1. TILASTOLLINEN RIIPPUVUUS, KORRELAATIO JA REGRESSIO	240

13.2. KAHDEN MUUTTUJAN HAVAINTOAINEISTON KUVAAMINEN	241
PISTEDIAGRAMMI	241
AIKASARJADIAGRAMMI	245
ARITMEETTISET KESKIARVOT	246
OTOSVARIANSSIT JA OTOSKESKIHAJONNAT	247
OTOSKOVARIANSSI	248
OTOSKORRELAATIO	249
OTOSTUNNUSLUKUJEN LASKEMINEN	251
13.3. PEARSONIN KORRELAATIOKERTOIMEN ESTIMOINTI JA TESTAUS	254
OTOS KAKSIULOTTEISESTA NORMAALIJAKAUMASTA	254
KAKSIULOTTEISEN NORMAALIJAKAUMAN PARAMETRIEN ESTIMOINTI	255
FISHERIN Z-MUUNNOS	256
KORRELAATIOKERTOIMEN LUOTTAMUSVÄLI	256
KORRELOIMATTOMUUDEN TESTAAMINEN	258
YLEINEN TESTI KORRELAATIOKERTOIMELLE	259
KORRELAATIOKERTOIMIEN VERTAILUTESTI	261
13.4. JÄRJESTYSKORRELAATIOKERTOIMET	262
SPEARMANIN JÄRJESTYSKORRELAATIOKERROIN	262
SPEARMANIN JÄRJESTYSKORRELAATIOKERTOIMEN OMINAISUUDET	263
KORRELOIMATTOMUUDEN TESTAAMINEN	263
KENDALLIN JÄRJESTYSKORRELAATIOKERROIN	264
KENDALLIN JÄRJESTYSKORRELAATIOKERTOIMEN OMINAISUUDET	265
KORRELOIMATTOMUUDEN TESTAAMINEN	265
14. JOHDATUS REGRESSIOANALYYSIIN	266
14.1. REGRESSIOANALYYSIN LÄHTÖKOHDAT JA TAVOITTEET	267
REGRESSIOANALYYSIN TAVOITTEET	267
REGRESSIOMALLIEN LUOKITTELU	267
REGRESSIOANALYYSIN SOVELLUKSET TILASTOTIETEESSÄ	268
REGRESSIOANALYYSIN LÄHTÖKOHDAT	268
14.2. DETERMINISTISET MALLIT JA REGRESSIOANALYYSI	268
DETERMINISTISET MALLIT	268
DETERMINISTISET MALLIT JA REGRESSIO-ONGELMA	269
SYYYT REGRESSIO-ONGELMAN SYNTYYN	269
REGRESSIOMALLI JA KIINTEÄT SELITTÄJÄT	271
14.3. REGRESSIOFUNKTIOT JA REGRESSIOANALYYSI	272
EHDOLLISET JAKAUMAT JA EHDOLLISET ODOTUSARVOT	272
REGRESSIOFUNKTIOT	273
REGRESSIOFUNKTIOT JA ENNUSTAMINEN	273
REGRESSIOFUNKTIOT JA REGRESSIO-ONGELMA	274
REGRESSIOMALLI JA SATUNNAISET SELITTÄJÄT	277
14.4. KAKSIULOTTEISEN NORMAALIJAKAUMAN REGRESSIOFUNKTIOT	277
KAKSIULOTTEISEN NORMAALIJAKAUMAN TIHEYSFUNKTIO	278
KAKSIULOTTEISEN NORMAALIJAKAUMAN PARAMETRIT	278
KAKSIULOTTEISEN NORMAALIJAKAUMAN PARAMETRIEN TULKINTA	278
KAKSIULOTTEISEN NORMAALIJAKAUMAN EHDOLLISET JAKAUMAT	279
KAKSIULOTTEISEN NORMAALIJAKAUMAN REGRESSIOFUNKTIOT	279
KAKSIULOTTEISEN NORMAALIJAKAUMAN EHDOLLISET VARIANSSIT	281
14.5. REGRESSIOANALYYSIN TEHTÄVÄT	282
14.6. REGRESSIOMALLIN LINEAARISUUS	282
15. YHDEN SELITTÄJÄN LINEAARINEN REGRESSIOMALLI	285
15.1. YHDEN SELITTÄJÄN LINEAARINEN REGRESSIOMALLI JA SITÄ KOSKEVAT OLETUKSET	286
HAVAINNOT	286
YHDEN SELITTÄJÄN LINEAARINEN REGRESSIOMALLI	286
JÄÄNNÖSTERMIÄ KOSKEVAT STOKASTISET OLETUKSET	287

SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN OMINAISUUDET	287
MALLIN PARAMETRIT	288
MALLIN SYSTEMAATTINEN OSA JA SATUNNAINEN OSA	288
REGRESSIOSUORA	289
REGRESSIOSUORAN KULMAKERTOIMEN TULKINTA	289
15.2. REGRESSIOKERTOIMIEN ESTIMOINTI	289
REGRESSIOKERTOIMIEN PNS-ESTIMOINTI	290
ESTIMOITU REGRESSIOSUORA	292
REGRESSIOKERTOIMIEN PNS-ESTIMAATTOREIDEN OMINAISUUDET	293
15.3. SOVITTEET JA RESIDUAALIT	299
SOVITTEIDEN JA RESIDUAALIEN OMINAISUUKSIA	299
SOVITTEET JA RESIDUAALIT: HAVAINNOLLISTUS	300
15.4. JÄÄNNÖSVARIANSSIN ESTIMOINTI	301
15.5. VARIANSSIANALYYSIHAJOTELMA JA SELITYSASTE	302
SELITYSASTE	306
SELITYSASTEEN OMINAISUUDET	307
15.6. LASKUTOIMITUSTEN JÄRJESTÄMINEN	307
ESIMERKKEJÄ ESTIMOINTITULOSTEN TULKINNASTA	312
15.7. PÄÄTTELY YHDEN SELITTÄJÄN LINEAARISESTA REGRESSIOMALLISTA	314
REGRESSIOKERTOIMIEN PNS-ESTIMAATTOREIDEN OTOSJAKAUMAT	314
JÄÄNNÖSVARIANSSIN OTOSJAKAUMA	315
REGRESSIOKERTOIMIEN LUOTTAMUSVÄLIT	316
REGRESSIOKERTOIMIA KOSKEVAT TESTIT	316
15.8. ENNUSTAMINEN YHDEN SELITTÄJÄN LINEAARISELLA REGRESSIOMALLILLA	320
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ODOTETTAVISSA OLEVAN ARVON ENNUSTAMINEN	320
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ODOTETTAVISSA OLEVAN ARVON ENNUSTEEN OTOSJAKAUMA	320
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ODOTETTAVISSA OLEVAN ARVON LUOTTAMUSVÄLI	321
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ODOTETTAVISSA OLEVAN ARVON LUOTTAMUSVÄLIN OMINAISUUDET	322
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ARVON ENNUSTAMINEN	322
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ARVON ENNUSTEEN OTOSJAKAUMA	322
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ARVON LUOTTAMUSVÄLI	323
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ARVON LUOTTAMUSVÄLIN OMINAISUUDET	323
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ODOTETTAVISSA OLEVAN ARVON LUOTTAMUSVÄLI VS SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ARVON LUOTTAMUSVÄLI	323
15.9. YHDEN SELITTÄJÄN LINEAARINEN REGRESSIOMALLI JA SATUNNAINEN SELITTÄJÄ	323
15.10. KAKSIULOTTEISEN NORMAALIJAKAUMAN REGRESSIOFUNKTIOIDEN ESTIMOINTI	323
KAKSIULOTTEINEN NORMAALIJAKAUMA JA SEN TIHEYSFUNKTIO	323
KAKSIULOTTEISEN NORMAALIJAKAUMAN EHDOLLISET JAKAUMAT	324
OTOS KAKSIULOTTEISESTA NORMAALIJAKAUMASTA	325
KAKSIULOTTEISEN NORMAALIJAKAUMAN REGRESSIOFUNKTIOIDEN PNS-ESTIMOINTI	325
KAKSIULOTTEISEN NORMAALIJAKAUMAN REGRESSIOFUNKTIOIDEN ESTIMOINTI MOMENTTIMENETELMÄLLÄ JA SUURIMMAN USKOTTAVUUDEN MENETELMÄLLÄ	333
16. YLEINEN LINEAARINEN MALLI	334
16.1. YLEINEN LINEAARINEN MALLI JA SITÄ KOSKEVAT OLETUKSET	335
HAVAINNOT	335
YLEINEN LINEAARINEN MALLI	336
MALLIA KOSKEVAT STANDARDIOLETUKSET	336
KOMMENTTEJA STANDARDIOLETUKSIIN	337
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN OMINAISUUDET	338
MALLIN PARAMETRIT	338
MALLIN SYSTEMAATTINEN OSA JA SATUNNAINEN OSA	339
REGRESSIOTASO	339

REGRESSIOKERTOIMIEN TULKINTA	339
16.2. YLEISEN LINEAARISEN MALLIN MATRIISIESITYS	340
ODOTUSARVOVEKTORI JA KOVARIANSSIMATRIISI	340
STANDARDIOLETUKSET MATRIISIMUODOSSA	341
16.3. YLEISEN LINEAARISEN MALLIN PARAMETRIEN ESTIMOINTI	342
PIENIMMÄN NELIÖSUMMAN ESTIMOINTIMENETELMÄ	342
REGRESSIOKERTOIMIEN VEKTORIN PNS-ESTIMAATTORI	342
PNS-ESTIMAATTORIN ODOTUSARVOVEKTORI JA KOVARIANSSIMATRIISI	343
GAUSSIN JA MARKOVIN LAUSE	344
GAUSSIN JA MARKOVIN LAUSEEN TULKINTA	346
PNS-ESTIMAATTORIN STOKASTISET OMINAISUUDET	347
SOVITTEET JA RESIDUAALIT	347
SOVITTEIDEN JA RESIDUAALIEN MATRIISIESITYKSET	348
SOVITTEIDEN JA RESIDUAALIEN OMINAISUUDET	349
SOVITTEIDEN JA RESIDUAALIEN STOKASTISET OMINAISUUDET	350
JÄÄNNÖSVARIANSSIN ESTIMOINTI	351
ESTIMOITU REGRESSIOTASO	353
16.4. VARIANSSIANALYYSIHAJOTELMA JA SELITYSASTE	353
VARIANSSIANALYYSIHAJOTELMAN TULKINTA	356
SELITYSASTE	356
SELITYSASTEEN OMINAISUUDET	357
16.5. TILASTOLLINEN PÄÄTTELY YLEISESTÄ LINEAARISESTA MALLISTA	357
REGRESSIOKERTOIMIEN ESTIMAATTOREIDEN ODOTUSARVOT, VARIANSSIT JA OTOSJAKAUMAT	358
JÄÄNNÖSVARIANSSIN OTOSJAKAUMA	359
REGRESSIOKERTOIMIEN LUOTTAMUSVÄLIT	359
REGRESSIOKERTOIMIEN LUOTTAMUSVÄLIEN TULKINTAT	360
YLEISTESTI REGRESSION OLEMASSAOLOLLE	360
TESTIT YKSITTÄISILLE REGRESSIOKERTOIMILLE	361
16.6. ENNUSTAMINEN YLEISELLÄ LINEAARISELLA MALLILLA	361
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ODOTETTAVISSA OLEVAN ARVON ENNUSTAMINEN	361
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ODOTETTAVISSA OLEVAN ARVON ENNUSTEEN OTOSJAKAUMA	362
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ODOTETTAVISSA OLEVAN ARVON LUOTTAMUSVÄLI	362
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ARVON ENNUSTAMINEN	363
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ARVON ENNUSTEEN OTOSJAKAUMA	363
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ARVON LUOTTAMUSVÄLI	363
SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ODOTETTAVISSA OLEVAN ARVON LUOTTAMUSVÄLI VS SELITETTÄVÄN MUUTTUJAN ARVON LUOTTAMUSVÄLI	364
16.7. YLEINEN LINEAARINEN MALLI JA SATUNNAISET SELITTÄJÄT	364
YLEINEN LINEAARINEN MALLI JA STANDARDIOLETUKSET	364
SELITTÄJIEN SATUNNAISUUS	364
REGRESSIOKERTOIMIEN VEKTORIN PNS-ESTIMAATTORIN HARHATTOMUUS	365
YLEINEN LINEAARINEN MALLI JA MODIFIOIDUT STANDARDIOLETUKSET	
SATUNNAISTEN SELITTÄJIEN TAPAUKSELLE	366
KOMMENTTEJA	366
17. REGRESSIOMALLIN VALINTA	367
17.1. REGRESSIOMALLIN VALINTA: JOHDANTO	368
17.2. YLEINEN LINEAARINEN MALLI	368
MALLIN RAKENNEOSA JA JÄÄNNÖSOSA	369
REGRESSIOKERTOIMIEN PNS-ESTIMAATTORIT JA NIIDEN OMINAISUUDET	369
ESTIMOIDUN MALLIN SOVITTEET JA RESIDUAALIT SEKÄ NIIDEN OMINAISUUDET	370
JÄÄNNÖSVARIANSSIN ESTIMOINTI	371
YLEISEN LINEAARISEN MALLIN RAKENNEOSA JA SEN SPESIFIOINTI	371
MIKSI OIKEIDEN SELITTÄJIEN LÖYTÄMINEN REGRESSIOMALLIIN ON TÄRKEÄTÄ?	372
MIKSI OIKEIDEN SELITTÄJIEN LÖYTÄMINEN REGRESSIOMALLIIN ON VAIKEATA?	372
PUUTTUVIEN SELITTÄJIEN ONGELMA	372

SELITTÄJIEN VALINNAN MENETELMÄT	373
17.3. MALLINVALINTATESTIT	373
ALAPÄIN ASKELLUS	374
ASKELTAVA REGRESSIO	375
17.4. MALLINVALINTAKRITEERIT	375
MALLIVALINTAKRITEERIEN YLEINEN MUOTO	376
MALLINVALINTAKRITEEREIDEN SOVELTAMINEN	376
MALLINVALINTAKRITEEREITÄ	377
JÄÄNNÖSVARIANSSIKRITEERI	377
KORJATTU SELITYSASTE	377
MALLOWSIN C_p	378
AKAIKEN INFORMAATIOKRITEERI	379
SCHWARZIN BAYESLAINEN INFORMAATIOKRITEERI	379
17.5. TILASTOLLISET MENETELMÄT TILASTOLLISEN MALLIN VALINNASSA: KOMMENTTEJA	379
17.6. EPÄLINEAARISTEN RIIPPUVUUKSIEN LINEARISOINTI	380
LINEARISOINTI YHDEN SELITTÄJÄN REGRESSIOMALLEISSA	380
LINEARISOIVIEN MUUNNOSTEN ETSIMINEN	381
LINEARISOIVIA MUUNNOKSIA	381
VAATIMUKSET MUUNNOKSILLE	382
18. REGRESSIODIAGNOSTIIKKA	383
18.1. REGRESSIOMALLIT JA REGRESSIODIAGNOSTIIKKA	384
REGRESSIOANALYYSIN PERUSKYSYMYKSET	384
REGRESSIOANALYYSIN PERUSKYSYMYKSET JA REGRESSIODIAGNOSTIIKKA	384
REGRESSIOMALLIN SPESIFIOINTI	385
18.2. YLEINEN LINEAARINEN MALLI	385
MALLIN RAKENNEOSA JA JÄÄNNÖSOSA	386
REGRESSIOKERTOIMIEN PNS-ESTIMAATTORIT JA NIIDEN OMINAISUUDET	387
ESTIMOIDUN MALLIN SOVITTEET JA RESIDUAALIT SEKÄ NIIDEN OMINAISUUDET	387
JÄÄNNÖSVARIANSSIN ESTIMOINTI	389
YLEISEN LINEAARISEN MALLIN RAKENNEOSAN SPESIFIOINTI	389
YLEISEN LINEAARISEN MALLIN JÄÄNNÖSOSAN SPESIFIOINTI	390
SPESIFIOINTIVIRHEIDEN VAIKUTUKSET	390
DIAGNOSTISET TARKISTUKSET	391
18.3. REGRESSIOGRAFIKKA	391
PISTEDIAGRAMMIT	391
RESIDUAALIDIAGRAMMIT	392
AIKASARJADIAGRAMMIT	392
18.4. POIKKEAVAT HAVAINNOT	393
RESIDUAALIT	394
STANDARDOIDUT RESIDUAALIT	395
POISTORESIDUAALIT	395
STANDARDOIDUT POISTORESIDUAALIT	396
VIPULUVUT	397
COOKIN ETÄISYYDET	397
TILASTOGRAFIKKA JA POIKKEAVIEN HAVAINTOJEN TUNNISTAMINEN	398
18.5. REGRESSIOKERTOIMIEN VAKIOISUUS	398
TESTI REGRESSIOKERTOIMIEN VAKIOISUUDELLE	399
TESTIN TOINEN MUOTOILU	400
18.6. MULTIKOLLINEAARISUUS	401
MULTIKOLLINEAARISUUS	401
VARIANSSIN INFLAATIOTEKIJÄ	402
MOMENTTIMATRIISI, OTOSKOVARIANSSIMATRIISI JA OTOSKORRELAATIOMATRIISI	403
MULTIKOLLINEAARISUUDEN TUTKIMINEN	404
18.7. HOMOSKEDASTISUUS JA HETEROSKEDASTISUUS	404
HETEROSKEDASTISUUDEN VAIKUTUKSET	405

HETEROSKEDASTISUUDEN HAVAITSEMINEN	405
HETEROSKEDASTISUUDEN TESTAAMINEN	405
VARIANSSIN STABILOIVAT MUUNNOKSET	406
18.8. AUTOKORRELAATIO	406
KORRELOITUNEISUUDEN VAIKUTUKSET	407
AIKASARJOJEN REGRESSIOMALLIT JA AUTOKORRELAATIO	407
DURBININ JA WATSONIN TESTI 1. KERTALUVUN AUTOKORRELAATIOLE	408
18.9. NORMAALISUUS	409
EPÄNORMAALISUUDEN VAIKUTUKSET	409
BOWMANIN JA SHENTONIN TESTI	409
18.10. MALLIN ENNUSTUSKYKY	410
19. ERITYISKYSYMYKSIÄ YLEISEN LINEAARISEN MALLIN SOVELTAMISESSA	413
19.1. ERITYISKYSYMYKSIÄ YLEISEN LINEAARISEN MALLIN SOVELTAMISESSA:	
JOHDANTO	414
YLEINEN LINEAARINEN MALLI	414
REGRESSIOKERTOIMIEN PNS-ESTIMAATTORIT JA NIIDEN OMINAISUUDET	415
GAUSSIN JA MARKOVIN LAUSE	416
GAUSSIN JA MARKOVIN LAUSEEN TULKINTA	416
KUN PNS-ESTIMAATTORI EI OLE PARAS	417
KUN PNS-ESTIMAATTORIA EI SAA KÄYTTÄÄ	417
19.2. YLEISTETTY PIENIMMÄN NELIÖSUMMAN MENETELMÄ	417
YLEISTETYN PNS-ESTIMAATTORIN ODOTUSARVO JA KOVARIANSSIMATRIISI	419
MODIFIOITU GAUSSIN JA MARKOVIN LAUSE YLEISTETYLLE	
PNS-ESTIMAATTORILLE	420
YLEISTETYN PNS-ESTIMAATTORIN STOKASTISET OMINAISUUDET	422
LASKETTAVA YLEISTETTY PNS-ESTIMAATTORI	422
PAINOTETTU PNS-ESTIMAATTORI	423
19.3. RAJOITETTU PIENIMMÄN NELIÖSUMMAN MENETELMÄ	423
RAJOITETUN PNS-ESTIMAATTORIN ODOTUSARVO JA KOVARIANSSIMATRIISI	425
MODIFIOITU GAUSSIN JA MARKOVIN LAUSE RAJOITETULLE	
PNS-ESTIMAATTORILLE	426
RAJOITETUN PNS-ESTIMAATTORIN STOKASTISET OMINAISUUDET	427
RAJOITUSTEN TESTAUS	427
RAJOITUSTEN SPESIFIOINTI	429
19.4. INSTRUMENTTIMUUTTUJAMENETELMÄ	429
REGRESSIOKERTOIMIEN VEKTORIN PNS-ESTIMAATTORIN HARHATTOMUUS	429
INSTRUMENTTIMUUTTUJAMENETELMÄ	431
INSTRUMENTTIEN SPESIFIOINTI	432

Varianssianalyysi **433**

20. YKSISUUNTAINEN VARIANSSIANALYYSI	437
20.1. VARIANSSIANALYYSI: JOHDANTO	438
KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN T-TESTI	438
VARIANSSIANALYYSIN PERUSASETELMA	438
VARIANSSIANALYYSIN NIMI	438
20.2. YKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN PERUSASETELMA	438
YKSISUUNTAINEN VARIANSSIANALYYSI JA KOESUUNNITTELU	439
20.3. YKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN SUORITTAMINEN	439
HAVAINNOT JA NIIDEN KESKIARVOT	439
VARIANSSIANALYYSIHAJOTELMA	440
TESTI ODOTUSARVOJEN SAMUDELLE	443
KOKONAISNELIÖSUMMAN SST JAKAUMA JA VAPAUASTEET	443
RYHMIEN VÄLISEN VAIHTELUN NELIÖSUMMAN SSG JAKAUMA JA VAPAUASTEET	445

	RYHMIEN SISÄISEN VAIHTELUN NELIÖSUMMA SSE JA VAPAASTEET	446
	COCHRANIN LAUSE	447
	YKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN F-TESTISUUREEN JAKAUMA	448
	YKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN F-TESTISUUREEN JAKAUMA	449
	VARIANSSIESTIMAATTORIN MSE HARHATTOMUUS	450
	VARIANSSIESTIMAATTORIN MSG HARHATTOMUUS	452
	VARIANSSIANALYYSITÄULUKKO	455
20.4.	YKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN MALLI JA SEN PARAMETROINTI	455
	PARAMETROINTI 1	455
	PARAMETROINTI 2	456
	PARAMETROINTIEN 1 JA 2 EKVIVALENSSI	456
	YKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN MALLI JA YLEINEN LINEAARINEN MALLI	458
20.5.	YKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN MALLIN PARAMETRIEN ESTIMOINTI	459
	YKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN MALLI	459
	PIENIMMÄN NELIÖSUMMAN ESTIMOINTI	459
	PIENIMMÄN NELIÖSUMMAN ESTIMOINTI YHTÄ SUURTEN ODOTUSARVOJEN TAPAUKSESSA	460
	TESTI ODOTUSARVOJEN SAMUDELLE	461
	SOVITTEET JA RESIDUAALIT	462
20.6.	YKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN MALLIN MATRIISIESITYS	463
	MATRIISIESITYS	463
	PIENIMMÄN NELIÖSUMMAN ESTIMOINTI	464
20.7.	LASKUTOIMITUSTEN SUORITTAMINEN	466
20.8.	BARTLETTIN TESTI	468
	TESTAUSASETELMA	468
	TESTISUURE JA SEN JAKAUMA	469
20.9.	ODOTUSARVOPARIEN VERTAILU	469
	LUOTTAMUSVÄLIT JA ODOTUSARVOJEN PARIVERTAILU	470
	TESTIT JA ODOTUSARVOJEN PARIVERTAILU	471
	LUOTTAMUSVÄLIEN JA TESTIEN EKVIVALENSSI	472
	SIMULTAANISET LUOTTAMUSVÄLIT JA TESTIT	472
	BONFERRONIN EPÄYHTÄLÖ	472
	BONFERRONIN EPÄYHTÄLÖ JA SIMULTAANISET TESTIT	473
20.10.	KONTRASTIT	474
	KONTRASTI	474
	KONTRASTIEN ESTIMOINTI	475
	KONTRASTEJA KOSKEVAT TESTIT	475
	KONTRASTIEN LUOTTAMUSVÄLIT	478
	ORTOGONAALISTEN KONTRASTIEN TESTAAMINEN	478
21.	KAKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSI	481
21.1.	VARIANSSIANALYYSI: JOHDANTO	482
	KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN T-TESTI	482
	VARIANSSIANALYYSIN PERUSONGELMA	482
21.2.	KAKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN PERUSASETELMA	482
	INTERAKTIO: HAVAINNOLLISTUS	484
	KAKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSI JA KOESUUNNITTELU	485
21.3.	KAKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN SUORITTAMINEN	485
	HAVAINTOJEN KESKIARVOT	485
	VARIANSSIANALYYSIHAJOTELMA	486
	KAKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN TESTIT	488
	NELIÖSUMMIEN JAKAUMAT	490
	VARIANSSIESTIMAATTOREIDEN HARHATTOMUUS	491
	VARIANSSIANALYYSITÄULUKKO	493
21.4.	KAKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN MALLI JA SEN PARAMETROINTI	494
	PARAMETROINTI 1	494
	PARAMETROINTI 2	495
	PARAMETROINTIEN 1 JA 2 EKVIVALENSSI	495

21.5. KAKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN MALLIN PARAMETRIEN ESTIMOINTI	497
KAKSISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN MALLI	497
PIENIMMÄN NELIÖSUMMAN ESTIMOINTI	498
SOVITTEET JA RESIDUAALIT	499
21.6. LASKUTOIMITUSTEN SUORITTAMINEN	500
22. KOLMI- JA USEAMPISUUNTAINEN VARIANSSIANALYYSI	503
22.1. VARIANSSIANALYYSI: JOHDANTO	504
KAHDEN RIIPPUMATTOMAN OTOKSEN T-TESTI	504
VARIANSSIANALYYSIN PERUSONGELMA	504
22.2. KOLMISUUNTAINEN VARIANSSIANALYYSI JA SEN MALLI	504
KOLMISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN PERUSASETELMA	504
KOLMISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN TILASTOLLINEN MALLI	506
KOLMISUUNTAINEN VARIANSSIANALYYSI JA KOESUUNNITTELU	507
22.3. KOLMISUUNTAISEN VARIANSSIANALYYSIN SUORITTAMINEN	507
HAVAINTOJEN KESKIARVOT	507
VARIANSSIANALYYSIHAJOTELMA	508
TESTISUUREET JA NIIDEN JAKAUMAT	510
VARIANSSIANALYYSITAUUKKO	512
22.4. LASKUTOIMITUSTEN SUORITTAMINEN	512